

Nowak, Tadeusz

Konferencja naukowa poświęcona fortyfikacji nowożytnej w Polsce

---

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 10/3, 472-474

1965

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

w takiej postaci, aby umożliwiała to dalsze pełne wykorzystanie zarówno inicjatywy przemysłu i władz terenowych, jak i inicjatywy społecznej.

III. Niezależnie od powołania centralnego ośrodka koordynującego sprawy muzealnictwa technicznego i ochrony zabytków techniki, należy dążyć do powołania konserwatorów zabytków techniki przynajmniej w tych województwach, w których problematyka ta występuje bardziej masowo, w szczególności w katowickim, kieleckim i krakowskim, jak również w województwach nadmorskich (ze zwróceniem tu uwagi na zabytki techniki morskiej). W tych województwach byłoby też celowe zorganizowanie oddziałów technicznych w miejscowych muzeach regionalnych.

IV. Znajomość dziejów techniki i kultury materialnej ma duże znaczenie społeczne. Konieczne jest więc zarówno wzmożone prowadzenie badań w zakresie tych dyscyplin, jak i uwzględnienie ich w programie wykładów na wyższych uczelniach oraz w programach nauczania historii w szkolnictwie zawodowym i ogólnokształcącym. Szczególnie poważne obowiązki ciążyą tu na wydziałach historycznych uniwersytetów i wyższych szkół pedagogicznych, które powinny kształcić badaczy i popularyzatorów dziejów postępu technicznego. Elementy tradycji powinny być też uwzględnione w programach wykształcenia inżynierskiego.

V. Dla popularyzacji kultury technicznej byłoby wskazane ogłosić rok 1965 Rokiem Muzeów i Zabytków Techniki. W tym czasie należy dążyć do zrealizowania uchwał i dezyderatów niniejszej konferencji, w szczególności na drodze organizowania narad poświęconych praktycznemu wykonaniu tych uchwał w poszczególnych województwach i w ramach niektórych dziedzin przemysłu.

VI. W związku z trwającą renowacją urządzeń produkcyjnych w zakładach przemysłowych należy stworzyć odpowiednie warunki do kwalifikowania obiektów o wartości dokumentalnej. Trzeba również uregulować zasadę przejmowania i zabezpieczania prototypów nowych maszyn i urządzeń technicznych, które stanowią wyrazny krok na drodze postępu.

VII. Zobowiązuje się organizatorów konferencji do wykonania jej uchwał oraz opracowania programu działania w zakresie muzealnictwa technicznego i ochrony zabytków techniki, uwzględniającego wnioski i dezyderaty zgłoszone w czasie obrad.

Materiały z konferencji zostaną opublikowane w specjalnym wydawnictwie *Muzea i zabytki techniki w Polsce*, które ukaże się w 1966 r.

Planowane początkowo otwarcie równocześnie z konferencją wystawy zostało przełożone z przyczyn organizacyjnych na termin późniejszy; otwarto ją w Muzeum Techniki w maju 1965 r.

Jerzy Jasiuk

KONFERENCJA NAUKOWA POŚWIĘCONA FORTYFIKACJI NOWOŻYTNEJ W POLSCE

W dniach 18 i 19 lutego br. obradowała w małej auli Politechniki Warszawskiej pierwsza konferencja naukowa poświęcona zagadnieniom fortyfikacji nowożytnej w Polsce, zorganizowana pod protektoratem ministra obrony narodowej, marszałka Polski Mariana Spychalskiego, przez cztery instytucje naukowe: Katedrę Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej, Wojskowy Instytut Historyczny, Zakład Historii Nauki i Techniki PAN i Polskie Towarzystwo Historyczne.

Otwierając konferencję, prof. Jan Zachwatowicz nakreślił jej zadania, a mianowicie ożywienie badań nad historią nowożytnej fortyfikacji w Polsce celem stworzenia podstaw dla ochrony zabytków o dużej wartości naukowej lub związanych z tradycją walk o narodowe i społeczne wyzwolenie oraz dla racjonalnego wyko-

rzystania zachowanych obiektów i terenów fortyfikacyjnych przy planowaniu przestrzennym, zwłaszcza w miastach.

Następnie zabrał głos marszałek Spychalski, który wskazał na bezpośrednie powiązanie spraw obronności kraju ze świadomością polityczną i społeczną jego obywateli. Zaznaczając, że dawne fortyfikacje, stanowiące budowle inżynierskie, straciły już znaczenie w systemie obrony kraju i zostały zastąpione przez nowoczesne środki techniczne, podkreślił on wagę prac historycznych z zakresu fortyfikacji dla pokazania społeczeństwu naszych tradycji w dziedzinie obronności.

Program sesji przedpołudniowej pierwszego dnia obrad objął trzy referaty poświęcone zagadnieniom ogólnym. Referat na temat stanu badań nad fortyfikacją nowożytną w Polsce wygłosił prof. Stanisław Herbst, który omówił przedmiot badań w tym zakresie oraz warunki konieczne do ich prowadzenia, a następnie przedstawił projekt periodyzacji dziejów nowożytnej fortyfikacji w Polsce, obejmujący siedem okresów od przełomu wieków XV i XVI do 1914 r.

Następnie prof. Zachwatowicz w referacie o kryteriach ochrony konserwatorskiej fortyfikacji nowożytnej w Polsce zwrócił uwagę na wielką różnorodność zachowanych obiektów oraz na konieczność przeprowadzenia ich inwentaryzacji oraz systematyzacji, po czym omówił podstawowe kryteria klasyfikacji zabytków fortyfikacyjnych, która pozwoli na ich racjonalne wykorzystanie.

Wreszcie dyrektor Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Sztuki mgr Mieczysław Ptaśnik mówił o potrzebach i możliwościach w dziedzinie ochrony nowożytnych fortyfikacji w Polsce, zwracając uwagę na celowość stworzenia zespołu specjalistów zajmujących się historią fortyfikacji, sporządzenia ewidencji zabytków oraz opracowania planu prac konserwatorskich.

W sesji popołudniowej wygłoszono 10 referatów i komunikatów szczegółowych. Cztery pierwsze dotyczyły zagadnień fortyfikacji w Polsce przedrozbiorowej. Mgr Tadeusz Nowak przedstawił przegląd polskiego piśmiennictwa z dziedziny fortyfikacji i inżynierii wojskowej w XV—XVIII w., omawiając ok. 40 dzieł drukowanych i rękopiśmiennych w powiązaniu ze stanem nauki i szkolnictwa w poszczególnych okresach. Dr Andrzej Gruszecki zreferował wyniki swych badań na terenie bastionowego zamku w Tykocinie, posiadającego czysto ziemne fortyfikacje o narysie starożytnym, zbudowane na przełomie wieków XVI i XVII. Mjr dr Jan Łobocki omówił problemy fortyfikacji nowożytnej na tle praktyki urbanistycznej w Polsce XVI—XVIII w., stwierdzając potrzebę zorganizowania placówki naukowej zajmującej się miejską fortyfikacją nowożytną w Polsce. Wreszcie mgr Nowak przedstawił zagadnienie zastosowania broni palnej przy obronie i zdobywaniu umocnień przez wojska polskie w XVI—XVIII w., poruszając sprawy związane z zaopatrzeniem arsenałów, rozmieszczeniem stanowisk ogniowych i skutecznością ognia broni palnej.

Następne referaty dotyczyły dziejów fortyfikacji budowanych na ziemiach polskich przez zaborców. Dr Janusz Bogdanowski przedstawił fortyfikacje austriackie z lat 1815—1914 na terenie ówczesnej Galicji z głównymi ośrodkami w Krakowie i Przemyślu, a doc. Jerzy Stankiewicz — fortyfikacje pruskie na Pomorzu, Ziemi Lubuskiej, Śląsku i terenach zagrabionych przez Prusy w okresie rozbiorów, budowane według systemu „staropruskiego“, a później „nowopruskiego“.

Ilustrację szczegółową zagadnień poruszanych w tych referatach stanowiły monograficzne studia poszczególnych twierdz zaborczych na ziemiach polskich, przedstawione przez następnych referentów. W tym cyklu dr Aleksy Gilewicz omówił dzieje budowy Przemyśla, dr Bogdanowski zreferował skomplikowaną historię twierdzy w Koźlu, założonej w XVI w. przez Austriaków, a rozbudowanej w XVIII i XIX w. przez Prusaków, doc. Stankiewicz przedstawił również interesujące dzieje

twierdzy w Kostrzynie, a ppłk mgr Edward Tomczak — rozwój umocnień Torunia w XIX i początkach XX w.

Na przedpołudniowej sesji drugiego dnia obrad pierwszy zabrał głos dr Gruszecki, przedstawiając dzieje fortyfikacji rosyjskich wnoszonych na ziemiach polskich w latach 1815—1914, ze szczególnym uwzględnieniem cytadeli warszawskiej, Modlina i Dębłina. Następnie dr Stanisław Szymański omówił nie zrealizowany rosyjski projekt ufortyfikowania Grodna, wysunięty ok. 1810 r., a więc bezpośrednio przed wyprawą Napoleona przeciw Rosji.

Dalsze referaty dotyczyły XX w. Płk. Jan Ciałowicz przedstawił stan fortyfikacji stałych na ziemiach polskich przed pierwszą wojną światową oraz ich rolę w czasie działań wojennych w latach 1914—1918. W następnych referatach płk Tadeusz Rawski omówił niemieckie umocnienia na ziemiach polskich w latach 1919—1945, a ppłk Waldemar Tuszyński — niemieckie umocnienia przeciwpartyzanckie na ziemiach polskich w latach 1939—1945, po czym ppłk dr Kazimierz Sobczak przedstawił koncepcje dowództwa niemieckiego z jesieni 1944 r. odnośnie przekształcenia Warszawy w szczególnego rodzaju twierdzę. Ostatni referat, wygłoszony przez płka mgra Stanisława Szczepańskiego, zawierał opis systemu umocnień Wału Pomorskiego, wzniesionych przez Niemców w latach 1934—1935 i rozbudowanych w latach 1944—1945, a zdobytych przez oddziały I Armii Wojska Polskiego w lutym 1945 r.

Popołudniowa sesja drugiego dnia obrad poświęcona była dyskusji, w której mjr Łobocki i dr Bogdanowski uzupełnili swe referaty pokazem materiału ilustracyjnego, a następnie dr Czesław Bloch przedstawił w skrócie wyniki swych badań nad działalnością gen. Ignacego Prądzyńskiego w dziedzinie fortyfikacji, dr Bogdanowski dorzucił wiele szczegółów do niektórych referatów, płk Ciałowicz postulował rozszerzenie badań na zagadnienia międzywojennej fortyfikacji polskiej, m.in. na Polesiu, dr Zbigniew Rzewski zwrócił uwagę na ciągle jeszcze niewystarczającą opiekę konserwatorską nad zabytkami fortyfikacji, zwłaszcza na Śląsku, a nawet i w Zamościu, mgr Mirosław Przyłęcki omówił szeroko sprawy ochrony zabytków fortyfikacyjnych na Dolnym Śląsku, dr Franciszek Maurer postulował włączenie do problematyki badań również fortyfikacji średniowiecznej, dr Gruszecki polemizował z wypowiedziami dra Bogdanowskiego na temat genezy umocnień bastionowych i bastionowych, a mgr Kotarski zreferował swoje badania nad fortyfikacjami i artylerią z czasów Batorego.

Wyniki sesji podsumował prof. S. Herbst, który stwierdził znaczny rozwój wiedzy na temat historii fortyfikacji w Polsce w ciągu ostatniego trzydziestolecia, a następnie wysunął postulaty w sprawie opracowania metody badań fortyfikacji z okresu od połowy XIX w. do drugiej wojny światowej oraz jednolitej polskiej terminologii w zakresie badań nad historią fortyfikacji.

Zamykając konferencję, prof. Zachwatowicz dał wyraz przekonaniu, że spełniła ona swe zadanie jako konferencja pierwsza, której celem było zarysowanie zasadniczych problemów, oczekujących szczegółowego przebadania i zreferowania na konferencjach następnych. Z jej wyników okazało się, że w najbliższej przyszłości należy dążyć do pogłębienia badań nad fortyfikacją XIX i XX w. oraz do ustalenia terminologii fortyfikacyjnej, a ponadto rozpocząć gromadzenie dokumentacji naukowej, wykorzystać badania do celów konserwatorskich oraz stworzyć w Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie dział poświęcony historii fortyfikacji, a zawierający m.in. modele umocnień obrazujące jej rozwój. Zaczątkiem takiego działu może się stać zorganizowany przez Muzeum Wojska pokaz materiałów ikonograficznych i muzealnych związanych z historią fortyfikacji w Polsce, urządzony podczas trwania sesji na sali obrad.